

Земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право

УДК 349.42

Гуцол Руслан Іванович

*аспірант кафедри аграрного, земельного та
екологічного права ім. академіка В. З. Янчука*

Національного університету біоресурсів і природокористування України

Gutsol Ruslan

PhD Student of the Department of

Agrarian, Land and Environmental Law named after Academician V.Z. Yanchuk

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0009-0005-3795-5403

Єрмоленко Володимир Михайлович

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
аграрного, земельного та екологічного права ім. академіка В. З. Янчука*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Yermolenko Volodymyr

Doctor of Law, Professor, Head of the Department of

Agrarian, Land and Environmental Law named after Academician V.Z. Yanchuk

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-4295-4158

**ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ АГРОХОЛДІНГІВ У КОНТЕКСТІ
ЗАКОНОДАВЧОЇ КОРПОРАТИЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

**ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF AGRICULTURAL
HOLDINGS IN THE CONTEXT OF LEGISLATIVE CORPORATION OF
ENTREPRENEURIAL ACTIVITY**

Анотація. У вступі звернено увагу на набуття принципово нових ознак процесом корпоратизації підприємницької діяльності, одним з важливих суб'єктів якої є агрохолдинги. Однак будь-який суспільний процес завжди має як позитивні, так і негативні сторони, комплексна оцінка яких щодо діяльності агрохолдингів досі відсутня, не зважаючи на окремі праці у цій сфері.

Мета статті. На основі аналізу теоретичних праць і відповідного нормативного масиву систематизувати позитивні та негативні сторони діяльності агрохолдингів, з огляду на подальше удосконалення чинного законодавства.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) сучасне законодавче регулювання корпоратизації підприємницької діяльності; 2) наукові праці вітчизняних авторів щодо перспектив функціонування агрохолдингів.

У ході дослідження було використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу (для виокремлення позитивів і недоліків агрохолдингів) та метод прогнозування (щодо подальших перспектив корпоратизації агросфери підприємницької діяльності), а також спеціальний юридичний метод, яким є формально-юридичний (для розкриття змісту відповідних законодавчих приписів).

Результат. Класифікація сучасних переваг (позитивів) агрохолдингів: 1) зростання концентрації виробництва в межах агрохолдингів; 2) широке іноземне інвестування; 3) можливість залучення до акціонерних відносин значного обсягу міноритарних акціонерів; 4) внесок у соціальний розвиток села. Водночас до недоліків відносяться: 1) загроза монополізації виробництва сільськогосподарської продукції та ринків її збуту крупними товаровиробниками у особі агрохолдингів; 2) неможливість агрохолдингів забезпечити інноваційний розвиток агросфери, замінивши державні наукові центри; 3) потенційна ймовірність концентрації надзначних земельних

масивів в межах небагатьох агрохолдингів; 4) переважна орієнтованість діяльності агрохолдингів на галузь рослинництва та монокультурність виробництва.

Перспективи. Наведена класифікація не є виключною, що передбачає подальшу плідну наукову дискусію з метою удосконалення відповідного корпоративного та аграрного законодавства.

Ключові слова: корпоратизація, корпорація, агрохолдинг, холдинг, корпоративне законодавство.

Summary. *The introduction draws attention to the acquisition of fundamentally new features by the process of corporatization of entrepreneurial activity, one of the important subjects of which are agroholdings. However, any social process always has both positive and negative sides, a comprehensive assessment of which regarding the activities of agroholdings is still absent, despite individual works in this area.*

Purpose of the article. Based on the analysis of theoretical works and the corresponding regulatory body, to systematize the positive and negative sides of the activities of agroholdings, with a view to further improving the current legislation.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) modern legislative regulation of the corporatization of entrepreneurial activity; 2) scientific works of domestic authors on the prospects for the functioning of agroholdings.

The study used general scientific methods of analysis and synthesis (to identify the positives and disadvantages of agroholdings) and the forecasting method (regarding the further prospects of corporatization of the agrosphere of entrepreneurial activity), as well as a special legal method, which is formal-legal (to reveal the content of the relevant legislative provisions).

Result. Classification of modern advantages (positives) of agroholdings:

1) increased concentration of production within agroholdings; 2) extensive foreign investment; 3) the possibility of involving a significant number of minority shareholders in shareholder relations; 4) contribution to the social development of the village. At the same time, the disadvantages include: 1) the threat of monopolization of agricultural production and its sales markets by large commodity producers represented by agroholdings; 2) the inability of agroholdings to ensure innovative development of the agrosphere, replacing state research centers; 3) the potential probability of concentration of super-significant land areas within a few agroholdings; 4) the predominant orientation of agricultural holdings' activities towards the crop sector and monoculture production.

Prospects. The above classification is not exclusive, which provides for further fruitful scientific discussion with the aim of improving the relevant corporate and agricultural legislation.

Key words: *corporatization, corporation, agricultural holding, holding, corporate legislation.*

Постановка проблеми. Правове становище агрохолдингів в Україні набуває принципово нових ознак, з огляду на запровадження курсу на поглиблення корпоратизації суб'єктів підприємницької діяльності, запровадженого Законом України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» [1], який нещодавно набув чинності. Разом з тим кожне явище суспільного буття, зокрема юридичного, завжди несе з собою низку як позитивних, так і негативних змін, які одночасно зумовлюють розвиток і гальмування розвитку цього явища. Адже філософська діалектична доктрина визначає протилежності як найбільш суттєві відмінності, які виключають, але водночас і обумовлюють та доповнюють одна одну [2, с. 214]. Виходячи з цих особливостей діалектичного закону єдності і боротьби

протилежностей, позитивні й негативні будь-якого процесу або явища, виключаючи одне одного, одночасно їх взаємодоповнюють, будучи таким чином джерелом розвитку останніх. Аналогічно і явище «агрохолдинізації» агросфери одночасно містить низку позитивних та негативних рис, які доцільно розкрити і характеризувати, що має визначальне значення для подальшої законотворчої діяльності в області удосконалення правового становища агрохолдингів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передусім слід зазначити, що негативним аспектам корпоратизації агросфери присвятили свою увагу В. М. Єрмоленко [3; 4; 5], а також Л. В. Міхневич і О. М. Браніцький [6]. Водночас висновки зазначеними авторами робились на момент досить тривалого (біля трьох років) прийняття вищевказаного Закону, тобто по суті в результаті аналізу його проекту, між якими наразі існують суттєві відмінності. Крім того, не розкритими є позитивні аспекти корпоратизації, зокрема у контексті агрохолдинізації.

Мета статті. На основі аналізу теоретичних праць і відповідного нормативного масиву систематизувати позитивні та негативні сторони діяльності агрохолдингів, з огляду на подальше удосконалення чинного законодавства.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) сучасне законодавче регулювання корпоратизації підприємницької діяльності; 2) наукові праці вітчизняних авторів щодо перспектив функціонування агрохолдингів.

У ході дослідження було використано такі наукові методи: загальнонаукові методи аналізу та синтезу (для виокремлення позитивів і недоліків агрохолдингів) і прогнозування (щодо подальших перспектив корпоратизації агросфери підприємницької діяльності), а також спеціальний юридичний метод, яким є формально-юридичний (для розкриття змісту відповідних законодавчих приписів).

Виклад основного матеріалу. Загальним позитивним аспектом удосконалення механізму правового регулювання підприємницької діяльності у частині її корпоратизації є розширення меж законодавчого і діяльнісного поля безпосередньо для агрохолдингів як корпорацій найвищого організаційного рівня. При цьому позитиви від поглиблення корпоратизаційних процесів в аграрному секторі виробництва доцільно диференціювати на переваги безпосередньо для агрохолдингів як юридичних осіб та населення сільських територій, на яких здійснюється виробнича діяльність цих корпоративних організаційно-правових форм.

Щодо першої складової, то найголовнішою її перевагою є зростання концентрації виробництва в межах агрохолдингів. Вже класичними, визнаними економічною теорією ознаками концентрації виробництва, є процес зосередження працівників, засобів виробництва, наукових досліджень, інформаційних систем тощо на великих підприємствах, а також техніко-економічні та організаційно-економічні відносини, які при цьому розвиваються. При цьому концентрація виробництва посилюється внаслідок зростання та централізації капіталу [7, с. 348]. Усі зазначені ознаки властиві процесам розвитку агрохолдингів і пов'язуються, як правило, з їх розміром і фінансовими можливостями.

Для розвитку самих агрохолдингових корпорацій безумовне значення має також іноземне інвестування, що дає змогу навіть в сучасних воєнних умовах одержувати пристойне іноземне фінансування не лише за рахунок безпосередніх інвестиційних вкладів, а й через гарантований доступ до зарубіжних банківських кредитів, що видаються під невелику процентну ставку. Крім того, наявність у акціонерному капіталі іноземної складової є певною запорукою доступу до зарубіжних ринків для збуту одержуваної сільськогосподарської продукції.

Безпосередньо для внутрішніх учасників агрохолдингових відносин явним позитивом є можливість широкого залучення до акціонерних

відносин значного обсягу міноритарних акціонерів, кожен з яких мають невелику фінансову спроможність, включаючи земельну пайову власність, на фоні відсутності засобів виробництва для обробітку землі, що за відсутності особистої участі дає змогу одержувати сталий дохід у вигляді дивідендів.

Ще одним позитивом є внесок агрохолдингів у соціальний розвиток села, передусім за рахунок підвищення рівня орендної плати за використання земельних ресурсів та оплати праці своїх працівників, порівняно з іншими організаційними формами орендарів земельної пайової власності, створенні робочих місць для жителів сільських територій, участі в розбудові соціальної інфраструктури сільських територій, формуванні надходжень до держаного і місцевого бюджетів, а також в цілому участі у зміцненні економіки сільських територій [8, с. 14]. Разом з тим раніше нами вже зверталась увага на те, що зазначена діяльність, на жаль, не сприяє в достатній мірі сталому соціально-економічному розвитку сільських територій через запровадження одиничних, а не комплексних проектів [9, с. 49]. Хоча справедливості заради слід зауважити, що комплексний розвиток сільських територій не є безпосереднім завданням агрохолдингів, метою яких є першочергове задоволення належного рівня доходів акціонерів.

Науковці економічного профілю зазначають, що як соціальному інституту корпорації притаманні соціальна відповідальність, соціальний обов'язок, соціальна чуйність [10, с. 882]. Разом з тим у цьому висновку спостерігається певна «гіперболізована» надмірність, особливо в частині соціальної чуйності, хоча не набагато відстають й інші зазначені характеристики. Автори випускають з уваги, що першочерговою зоною відповідальності корпорацій є забезпечення сталих і належного рівня доходів їх співвласників, а в другу чергу – заробітною платою найманих працівників. Якщо лише в цьому полягають соціальні переваги корпорацій, то аналогічні завдання стоять і перед іншими різновидами організаційно-

правових форм підприємництва. При цьому в жодному локальному акті навіть крупних корпорацій, включаючи аграрні, не міститься жодних обов'язків з соціального розвитку певних об'єктів чи територій, на що мають спрямовуватись доходи державного бюджету, участь у формуванні яких беруть і корпорації. Що ж до досить поодиноких розрекламованих акцій крупних агрохолдингів, спрямованих на окремі інфраструктурні об'єкти на сільських територіях і підвищення орендної плати, то вони виглядають вимушеними кроками у досить жорсткій конкурентній боротьбі за орендовані масиви земель сільськогосподарського призначення.

Водночас поглиблення корпоратизації організаційних форм аграрної підприємницької діяльності має низку недоліків, на першому місці серед яких перебуває загроза монополізації виробництва сільськогосподарської продукції та ринків її збуту, що загрожує насамперед надмірним збільшенням цін на продукти харчування для населення та відповідно зростанням непотрібної соціальної напруги. А це абсолютно нівелюватиме будь-які теоретичні викладки щодо «високого» соціального призначення корпорацій. Звичайно, порівняно з проектом 6013 у Законі України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» виключено вимогу про припинення і корпоратизацію фермерських господарств та приватних сільськогосподарських підприємств, що лише значно підсилило б зменшення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва.

Водночас наступну пересторогу викликає законодавча заборона такої організаційно-правової форми, як державне (комунальне) сільськогосподарське підприємство, що впливає з положень ст. 14 Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб». Якщо комунальних сільськогосподарських підприємств

нараховуються по всій країні одиниці, то державні підприємства будуть корпоратизовані. У першу чергу, це сільськогосподарські підприємства, які є структурними одиницями Національної академії аграрних наук (НААН). На офіційному сайті НААН міститься інформація про наявність 39 державних підприємств дослідних господарств, які безпосередньо підпорядковуються НААН та 125 державних підприємств дослідних господарств, які входять до структурних одиниць, зокрема науково-дослідних інститутів і Національних наукових центрів [11]. На перший погляд, кількісно їх не так уже й багато, але всі вони є науковими центрами інноваційного розвитку агросфери, які перебувають під безпосереднім контролем держави, забезпечуючи нині не досить значний, але відчутний вклад у розвиток вітчизняних аграрних технологій.

Слід зазначити, що дослідні підприємства, як невід'ємні атрибутивні установи апробації творчих досягнень, є і в науково-дослідних установах НАН України. Яскравим прикладом цьому є Інститут фізіології рослин і генетики НАН України, який за час свого існування створив понад 200 високопродуктивних інноваційних сортів та гібридів пшениці, кукурудзи, ячменю, жита, тритикале, спельти, які за продуктивністю та якістю зерна вже понад пів століття тримають першість у рейтингу української селекції, а деякі з них є унікальними. При цьому крім традиційних, широкого виробничого попиту набувають сорти спеціального використання, що завдяки специфічним властивостям забезпечують певні біологічні і господарські потреби. Серед них – вперше створений в Україні сорт Зимоярка, який є дворічкою і може висіватися як восени, так і навесні [12].

Натомість, попри законодавче визначення і реальну презентацію агрохолдингів як наукових центрів, про їхні досягнення на цій ниві відсутня суттєва інформація. А суцільна корпоратизація зазначених державних підприємств дослідних господарств, як показує попередня практика, є надійним містком до їх подальшої поступової приватизації, що остаточно

може закріпити повну залежність вітчизняного сільськогосподарського виробництва від зарубіжних сортів і порід тварин.

Ще одну істотну пересторогу викликає можливість концентрації надзначних земельних масивів в руках небагатьох власників і землекористувачів. Справа в тому, що з 1 січня 2024 року втратив чинність п. 15 розд. X ЗК України, згідно якого загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина України не могла перевищувати 100 гектарів. Натомість було введено обмеження в 10 тис. га, що є значним обсягом. Враховуючи можливість існування прихованих схем набуття права власності на землі сільськогосподарського призначення, про що свідчить минула практика земельного обігу, це створює потенційну загрозу у частині монопольної концентрації таких земель.

Нарешті, варто звернути увагу на ще один недолік функціонування агрохолдингів, на чому вже зосереджували свою увагу науковці економічного профілю. Це стосується переважної орієнтованості діяльності агрохолдингів на галузь рослинництва. Крім того, монокультурність та нехтування принципами сівозмін негативно позначаються на якісних характеристиках ґрунтів [13, с. 58]. І справа навіть не у пересторогах щодо зниження якості та родючості ґрунтів, які не дивлячись на монокультуризацію сільськогосподарського виробництва, суттєво не втрачають своїх корисних властивостей, а саме у викривленні оптимальної структури аграрного сектору економіки країни в цілому за рахунок випадіння з виробництва тваринницького напрямку, що ставить під загрозу продовольчу безпеку за окремими показниками. Так, вже досить давно до уваги науковців доводилась інформація щодо критичного показника імпорту (понад 30 %) по споживанню такого традиційного для нас продукту харчування, як свинина [14, с. 115]. На жаль, у підприємницькому менталітеті співвласників крупних сільськогосподарських товаровиробників, у першу чергу агрохолдингів, отримання швидких

надприбутків витісняє питання раціонального виробництва та продовольчої безпеки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Закономірним наслідком проведеного дослідження стало виокремлення сучасних переваг (позитивів) агрохолдингової організації агросфери, до яких слід віднести: 1) зростання концентрації виробництва в межах агрохолдингів; 2) широке іноземне інвестування; 3) можливість залучення до акціонерних відносин значного обсягу міноритарних акціонерів; 4) внесок агрохолдингів у соціальний розвиток села. Водночас поглиблення корпоратизації організаційних форм аграрної підприємницької діяльності має низку відчутних недоліків, серед яких: 1) загроза монополізації виробництва сільськогосподарської продукції та ринків її збуту крупними товаровиробниками у особі агрохолдингів; 2) неможливість агрохолдингів забезпечити інноваційний розвиток агросфери, замінивши державні наукові центри; 3) потенційна ймовірність концентрації надзначних земельних масивів в межах небагатьох агрохолдингів; 4) переважна орієнтованість діяльності агрохолдингів на галузь рослинництва та монокультурність виробництва.

Разом з тим наведена класифікація не є виключною, що передбачає подальшу плідну наукову дискусію з метою удосконалення відповідного корпоративного та аграрного законодавства.

Література

1. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 р. № 4196-IX. *Голос України*. 27.02.2025 р. № 40.

2. Булатов М. Єдність і боротьба протилежностей. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис, 2002. С. 214.

3. Єрмоленко В. М. Правові проблеми фермеризації як основи забезпечення продовольчої безпеки. *Продовольча безпека в умовах сучасних викликів: національно-правовий та міжнародний аспекти: зб. матер. та тез доповідей учасників Дискусійної панелі VI Харківського Міжнар. юрид. форуму* (м. Харків, 07 жовтня 2022 р.) / за ред. Т. В. Курман, В. П. Станіславського. Харків: Юрайт, 2022. С. 37–41.

4. Єрмоленко В. М. Організаційно-правові форми сучасного агробізнесу: стан і примарні перспективи. *Агробізнес в умовах агроекоциду: сучасні виклики, проблеми відповідальності та уроки сталості: збірка матеріалів та тез доповідей учасників панельної дискусії VII Харківського міжнародного юридичного форуму* (м. Харків, 29 вересня 2023 р.). Харків: Юрайт, 2023. С. 44–47.

5. Єрмоленко В. М. Сучасні законодавчі загрози фермерству як важливому суб'єкту забезпечення продовольчої безпеки. *Правове забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів та кліматичних змін: світовий досвід та Україна: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 75 річниці Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України* (м. Київ, 15 листопада 2024 р.). Київ: Видавництво «Наукова Столиця», 2024. С. 143–146.

6. Єрмоленко В. М., Міхневич Л. В., Браніцький О. М. Негативний вплив запровадження законодавчої моделі корпоратизації підприємницької діяльності на стан сучасного аграрного підприємництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 87. Ч. 2. С. 195–199.

7. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1 / За ред. С. В. Мочерного. Львів: Світ, 2005. 616 с.

8. Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*. 2013. № 7. С. 5–21.

9. Гуцол Р. І. Соціальна діяльність агрохолдингів: правові аспекти. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. 10(2). С. 45–53.
10. Брадул О. М. Рябініна В. В. Характерні ознаки корпорації: теоретичний аспект. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 7. С. 880–883.
11. Національна академія аграрних наук: сайт НААН України. URL: http://naas.gov.ua/content/pro_naas/ (дата звернення: 12.03.2025).
12. Сорти пшениці селекції Інституту фізіології рослин і генетики НАН України – запорука продовольчої безпеки нашої держави. URL: <https://www.ifrg.kiev.ua/> (дата звернення: 12.03.2025).
13. Завальнюк К. С. Особливості розвитку та функціонування агрохолдингів в Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2017. Вип. 1. С. 56–59.
14. Єрмоленко В. М. Актуальні питання систематизації законодавства про продовольчу безпеку. *Сучасні проблеми систематизації екологічного, земельного та аграрного законодавства України: Збірник наукових праць Круглого столу* (18 березня 2011 р.). Київ: ВГЛ «Обрії», 2011. С. 113–119.

References

1. Pro osoblyvosti rehuliuвання diialnosti yurydychnykh osib okremykh orhanizatsiino-pravovykh form u perekhidnyi period ta obiednan yurydychnykh osib: Zakon Ukrainy vid 09.01.2025 r. № 4196-IX. *Holos Ukrainy*. 27.02.2025 r. № 40.
2. Bulatov M. Yednist i borotba protylezhnostei. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*. Kyiv: Abrys, 2002. С. 214.
3. Yermolenko V. M. Pravovi problemy fermeryzatsii yak osnovy zabezpechennia prodovolchoi bezpeky. *Prodovolcha bezpeka v umovakh suchasnykh vyklykiv: natsionalno-pravovi ta mizhnarodnyi aspekty: zb. mater. ta tez dopovidei uchasnykiv Dyskusiinoi paneli VI Kharkivskoho Mizhnar. yuryd.*

forumu (m. Kharkiv, 07 zhovtnia 2022 r.) / za red. T. V. Kurman, V. P. Stanislavskoho. Kharkiv: Yurait, 2022. S. 37–41.

4. Yermolenko V. M. Orhanizatsiino-pravovi formy suchasnoho ahrobiznesu: stan i prymarni perspektyvy. *Ahrobiznes v umovakh ahroekotsydu: suchasni vyklyky, problemy vidpovidalnosti ta uroky stalosti: zbirka materialiv ta tez dopovidei uchasnykiv panelnoi dyskusii VII Kharkivskoho mizhnarodnoho yurydychnoho forumu* (m. Kharkiv, 29 veresnia 2023 r.). Kharkiv: Yurait, 2023. S. 44–47.

5. Yermolenko V. M. Suchasni zakonodavchi zahrozy fermerstvu yak vazhlyvomu subiektu zabezpechennia prodovolchoi bezpeky. *Pravove zabezpechennia ekolohichnoi ta prodovolchoi bezpeky v umovakh zbroinykh konfliktiv ta klimatychnykh zmin: svitovyi dosvid ta Ukraina: Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviachenoi 75 richnytsi Instytutu derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy* (m. Kyiv, 15 lystopada 2024 r.). Kyiv: Vydavnytstvo «Naukova Stolytsia», 2024. S. 143–146.

6. Yermolenko V. M., Mikhnevych L. V., Branitskyi O. M. Nehatyvnyi vplyv zaprovadzhennia zakonodavchoi modeli korporatyzatsii pidpriemnytskoi diialnosti na stan suchasnoho ahrarnoho pidpriemnytstva. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2025. Vyp. 87. Ch. 2. S. 195–199.

7. Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk: U 2 t. T. 1 / Za red. S. V. Mochernoho. Lviv: Svit, 2005. 616 s.

8. Lupenko Yu. O., Kropyvko M. F. Ahrokhodynhy v Ukraini ta posylennia sotsialnoi spriamovanosti yikh diialnosti. *Ekonomika APK*. 2013. № 7. S. 5–21.

9. Hutsol R. I. Sotsialna diialnist ahrokhodynhyv: pravovi aspekty. *Pravo. Liudyna. Dovkillia*. 2019. 10(2). S. 45–53.

10. Bradul O. M. Riabinina V. V. Kharakterni oznaky korporatsii: teoretychnyi aspekt. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. 2015. № 7. S. 880–883.

11. *Natsionalna akademiia ahrarnykh nauk: sait NAAN Ukrainy*. URL: http://naas.gov.ua/content/pro_naas/ (date of access: 12.03.2025).
12. Sorty pshenytsi selektsii Instytutu fiziologhii roslyn i henetyky NAN Ukrainy – zaporuka prodovolchoi bezpeky nashoi derzhavy. URL: <https://www.ifrg.kiev.ua/> (date of access: 12.03.2025).
13. Zavalniuk K. S. Osoblyvosti rozvytku ta funktsionuvannia ahrokhodyniv v Ukraini. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*. 2017. Vyp. 1. S. 56–59.
14. Yermolenko V. M. Aktualni pytannia systematyzatsii zakonodavstva pro prodovolchu bezpeku. *Suchasni problemy systematyzatsii ekolohichnoho, zemelnogo ta ahrarnoho zakonodavstva Ukrainy: Zbirnyk naukovykh prats Kruhloho stolu* (18 bereznia 2011 r.). Kyiv: VHL «Obrii», 2011. S. 113–119.